

Таким чином, фахівці з документознавства та інформаційної діяльності на освітньому рівні свого становлення мають оволодіти необхідним переліком компетенцій різного класу, насамперед професійними, й отримати їхнє підтвердження через присвоєння відповідної кваліфікації. У подальшому їхньому житті, на етапі працевлаштування, це допоможе самостійно застосовувати окремі елементи знань і умінь, поєднуючи їх залежно від конкретної ситуації або проблеми, і насамкінець стати "професіоналами": у кадрових і архівних підрозділах різних організацій та установ; в інформаційно-аналітичних службах управлінських структур та органів державної влади, в інформаційних центрах науково-освітньої сфери, інформаційно-рекламних та інформаційно-патентних структурах; інших інформаційно-документних підрозділах.

Список використаної літератури

1. *Комплекс* нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти : лист М-ва освіти і науки України від 31 лип. 2008 р. № 1/9-484: (додаток). — Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>. — Назва з екрану.
2. *Освітні стандарти* як інтерфейс між освітою та сферою праці [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ualogs.kiev.ua/toprint.html>. — Назва з екрану.
3. *Вікіпедія*. — Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org>. — Назва з екрану.
4. *Европейська система кваліфікацій*: проект. — Режим доступу : www.volsu.ru/rus/info/part5.doc. — Загл. с екрана.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

УДК 005.342:02

Інноваційність в управлінні діяльністю документно-комунікаційних структур

Ірина Давидова,
кандидат педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри
бібліотекознавства
та соціальних комунікацій ХДАК

Досліджуються управлінські інновації в документно-комунікаційних структурах (на прикладі бібліотек). Підкреслюється необхідність досягнення синергійного ефекту в сфері управління.

Початок ХХІ ст. характеризується стрімкими структурними змінами, які торкаються усіх сфер життя. Щоб вижити та розвиватись, документно-комунікаційні структури (ДКС) суспільства мають вчасно реагувати на них. Серед змін зовнішнього середовища найвсеохоплюючий характер мають глобалізація інформаційного простору, універсалізація світових інформаційних процесів на основі революційних змін у галузі інформаційних та комунікаційних технологій, становлення та розвиток інформаційного ринку та інформаційної економіки.

Сучасна ситуація вимагає не лише високої адаптивності до мінливих умов зовнішнього середовища, а й сприяння постійному притоку ідей, створенню атмосфери творчості та ініціативи в установах, застосування новітніх соціальних технологій управління. Стаття має на меті дослідження інноваційних інструментів в управлінні діяльністю документно-комунікаційних структур на прикладі бібліотечних установ.

Нові засоби бібліотечної праці, інформаційна техніка і технологія не можуть ефективно функціонувати в рамках старих форм управління. І саме управлінські відносини відіграють роль сполучної ланки, а також провідника технологічних і виробничих зв'язків. Вони можуть прискорити трудову діяльність або, навпаки, загальмувати її, ізолюючи

технологічні відносини від виробничих, організаційні від технологічних і виробничих тощо. Взагалі технологічні й управлінські зв'язки у бібліотечній діяльності упродовж їхнього еволюційного розвитку не розглядалися як суттєві. У процесі інформатизації сфери соціальних комунікацій і суспільства в цілому вони зазнали якісних змін, і ці протиріччя загострилися. Істотно змінилися розподіл праці та кооперація внутрішньобібліотечної діяльності, а також зовнішні зв'язки, які вимагають управлінських змін, застосування інноваційних управлінських технологій.

Управлінськими технологіями сучасного типу є соціально-інформаційні технології, а також інструменти та процедури, яким належить важлива роль у збалансованій ринковій моделі діяльності бібліотеки. Вони вже сьогодні заявили про себе, як про дієздатний інструмент та ефективний засіб управління бібліотекою. Серед них можна назвати такі технології, як маркетинг, реклама, паблік рилейшнз, інформаційна аналітика, консалтинг, логістика, інформаційний моніторинг. З їхньою допомогою бібліотека вирішує як зовнішні завдання (іміджеві, маркетингові, рекламні, соціальні), так і внутрішні (формування психологічної готовності фахівців сприймати нові ідеї та розвивати організаційну культуру).

Кінцевою метою використання управлінських концепцій для подальшого розвитку бібліотечного соціального інституту є максимізація соціального ефекту бібліотечної діяльності при раціональному використанні обмежених ресурсів, а серед головних завдань можна назвати збереження наявних і залучення нових користувачів бібліотеки, виявлення існування і прогнозування перспективних потреб, оптимізацію бібліотечно-інформаційного обслуговування. Управлінські технології дають змогу визначити стратегії розвитку бібліотечного виробництва в електронному, мультимедійному середовищі, дослідити соціальний ефект діяльності бібліотеки за умов швидкого розвитку інформаційної реальності.

Нині сучасні соціальні технології управління трансформуються у складну багатофункціональну систему управління бібліотекою, охоплюючи різні напрями її діяльності, окремі види менеджменту, які спрямовуються на виконання певного стратегічного завдання. Основними функціональними видами менеджменту, які застосовують у бібліотеці, є стратегічний, маркетинговий, фінансовий, кадровий, інноваційний, інформаційний, консалтинговий, логістичний та оперативний, за допомогою яких відбувається безпосереднє

управління її діяльністю. Однак слід зауважити, що на сучасному етапі розвитку бібліотек задіяні лише окремі виявлення тих чи інших елементів менеджменту, які використовуються окремо один від одного і не створюють синергійного ефекту в сфері управління. Така ситуація не дає змоги бібліотеці комплексно спрямовувати свої інноваційні зусилля на досягнення стратегічних завдань.

Характерно, що інноваційність в управлінні діяльністю книгозбірень яскраво виявилася у період кризи 90-х рр. XX ст. і пов'язується із застосуванням технологій менеджменту в бібліотечному виробництві. Саме тоді процеси трансформації охопили всі аспекти бібліотечної діяльності — стратегію, організаційну структуру, засоби фінансування, культурне середовище. Управлінські інновації, якими супроводжуються трансформації бібліотек, можна розглядати у двох аспектах: як явище й як процес. У першому управлінська інновація знаходить своє виявлення у вигляді інноваційного рішення, цілеспрямованої зміни технології або методу управління, відмінного від наявної практики й орієнтованого на заміну її елементів для прискорення, полегшення або покращення виконання поставленої мети.

У другому, технологічному, аспекті управлінське нововведення є процесом, що містить стадії його розроблення, впровадження, освоєння та стабільного функціонування. Еволюційне й системне сприйняття інноваційного підприємництва у бібліотечній діяльності стає невід'ємною частиною прогнозування та стратегічного управління. Практика свідчить про те, що інноваційність знижує консерватизм управлінських структур, але вона притаманна не всім бібліотекам. В управлінні поширюються такі явища, як панування структури над функцією та вертикальних зв'язків над горизонтальними, дублювання організаційного порядку, підміна його цілеспрямованим впливом, а також маятникові рішення та їхня інверсійність.

Існує принципова різниця в управлінні бібліотеками, які орієнтовані на традиційне бібліотечне виробництво й обслуговування, й такими, що перебувають у процесі пошуку. Якщо звичайні виробничі процеси обслуговує система управління, метою якої є підтримка заданого рівня з мінімальним ризиком, стабільним розподілом повноважень, відповідальності та ролей, то інноваційні процеси потребують переходу системи управління на такий рівень, де міра ризику прямо пропорційна новизні та масштабу інновації, а розподіл повноважень і ролей динамічно змінюється.

Інноваційний розвиток бібліотечних технологій і функцій здійснюється шляхом їхнього постійного ускладнення. Але такого самого ускладнення потребують і відповідні управлінські системи бібліотечного виробництва. Емпіричне дослідження еволюції організаційних структур провідних вітчизняних бібліотек засвідчує, що тривалий успіх на теренах інноваційних складових технологій перебуває в прямій залежності від здатності бібліотек до реорганізації своєї організаційної структури у складніший управлінський і функціональний комплекс.

Трансформація процесів управління у бібліотеках виявляється на рівні організаційних структур. При аналізі управлінських структур бібліотеки розрізняють лінійні, функціональні, лінійно-функціональні, лінійно-штабні та програмно-цільові структури. Їхні особливості досить ґрунтовно досліджуються у роботах [4, 7]. Слід звернути увагу на деякі принципово нові особливості сучасних бібліотечних мереж. Йдеться, насамперед, про перехід від лінійно-ієрархічних систем управління, що обслуговують вертикальну чи горизонтальну кооперацію, до систем, які базуються на реалізації принципу самоорганізації та нелінійних управлінських зв'язків. Причиною такої зміни виступає зростаюча складність бібліотечного виробництва та його мережева організація.

Сьогодні стає дедалі важче забезпечувати ефективність екзогенного (зовнішнього) впливу на діяльність бібліотеки, якщо вона не сформувалася в режимі самоорганізації, тобто внаслідок дії ендогенних (внутрішніх) чинників. Щодо цього окремої уваги заслуговує точка зору В. Ільганаєвої, згідно з якою управління бібліотечною справою уповільнюється через брак інноваційної складової у свідомості управлінських фахівців бібліотечної сфери і спеціалістів місцевого самоврядування і держструктур. Але є можливість виправити цю ситуацію завдяки стратегічному мисленню і програмно-проектним технологіям управління сферою діяльності бібліотек [5].

Стратегічне управління, що спирається на людський потенціал як основу бібліотечного розвитку, орієнтує виробництво інформаційних продуктів і послуг на попит споживачів, здійснює штучне реагування на зміни зовнішнього середовища, є важливим фактором успішного виживання бібліотеки у складних ринкових умовах. Вибір правильної траєкторії стратегічного розвитку бібліотек в умовах змін у внутрішньому та зовнішньому середовищах потребує інноваційного мислення й готовності до змін з боку бібліотечних фахівців.

Інноваційність в управлінні діяльністю бібліотек з системних позицій знайшла відображення у концепції програмно-цільового управління. Його метод орієнтується на досягнення певних цілей, які випливають з одного широкомасштабного завдання, вирішення якого потребує концентрації зусиль і взаємодії багатьох бібліотечних установ. Застосування цього методу стало прогресивним поштовхом у 80—90-х рр. XX ст., коли існуюча на той момент система господарювання виявилася неспроможною забезпечити підвищення ефективності діяльності бібліотек. Характерною тенденцією для початку XXI ст. стає розроблення інфраструктурних і мережевих проєктів. Їхнє створення та реалізація є складним процесом, що орієнтований на зміни у регіональному соціокультурному середовищі. Спрямованість вектора проєктного розвитку бібліотек стосується головним чином вирішення багатьох соціальних питань, серед яких — умови доступу та забезпечення рівнозначних можливостей щодо отримання інформації, а також необхідність розвитку інформаційних послуг.

У ринкових умовах господарювання використання програмно-цільових методів управління бібліотечними інноваціями ефективно лише для невеликої кількості пріоритетних нововведень, пов'язаних із вирішенням найбільш гострих, поодиноких проблем автоматизації бібліотечно-інформаційного виробництва, опануванням технологіями Інтернету, корпоративних засад загальнонаціональної каталогізації тощо. З переходом на ринкові принципи господарювання бібліотеки отримують широкі можливості для самостійного вибору того чи іншого напрямку розвитку і відповідно використання того чи іншого комплексу стратегічних методів.

З поглибленням ринкових відносин, розгортанням конкурентного оточення для них на передній план виходить питання прискорення інноваційних процесів та їх фронтального охоплення. За цих умов завдання полягає в розробленні цілісної стратегії цільового управління, яка надасть змогу перейти від епізодичних дій щодо створення стабільного механізму цільової орієнтації всіх елементів бібліотечного виробництва до здійснення фронтальної інноваційної політики.

Вирішення цього завдання вимагає побудови системи стратегічного управління на принципах проблемно-орієнтованого підходу, сутність якого полягає у забезпеченні постійної довгострокової готовності бібліотеки до сприйняття, взаємоадаптації нововведень в усіх напрямках бібліотечно-інформаційної діяльності та створенні механізмів для здійснення фронтальних якісних проривів в інноваційній сфері.

Концепція дає можливість зосередити зусилля на вирішенні ключових інноваційних проблем, що випливають із філософії діяльності бібліотеки та її довгострокових намірів; забезпечити організаційну інтеграцію на системній основі механізмів та учасників інноваційного процесу; створити стратегічну систему управління інноваціями, яка забезпечить перехід до "активного" управління, що базується на принципах випередження суперечностей і проблем, що виникають.

За нових умов бібліотека постає перед необхідністю здійснювати довгострокову інноваційну політику, що вимагає глобального передбачення динаміки життєвих циклів одночасно багатьох радикальних нововведень і внесення випереджаючих корективів у процеси їхньої життєдіяльності. Інноваційна політика книгозбірні є симбіозом стратегічних цілей розвитку й управлінських рішень щодо системних організаційних змін, упровадження інновацій з урахуванням її ресурсних обмежень і можливостей та маркетингової діяльності. Всі складові інноваційної політики підпорядковуються цим стратегічним цілям і завданням. На сучасному етапі розроблення інноваційної політики — це підґрунтя для здійснення якісно нових технічних, технологічних, управлінських рішень і становить сутність стратегічного розвитку бібліотеки.

Важливим є питання застосування інформаційних технологій в її управлінні, яке розглядається не лише на рівні виробничих процесів, а й на рівні підвищення ефективності організації управлінської праці. Для налагодження цієї діяльності у бібліотечних установах створюють автоматизовані інформаційні системи управління, які інтегрують внутрішню та зовнішню інформацію. Надходження усіх видів інформації до єдиної системи дає можливість здійснювати інформаційний моніторинг внутрішнього та зовнішнього середовища і сприяє обґрунтованому прийняттю управлінських рішень. В інформаційному суспільстві інформаційні системи управління активно впливають на стратегічний баланс установ, що діють у конкурентному оточенні.

У рамках єдиної інтегральної інформаційної системи організації створюють нові інформаційно-управлінські системи, серед яких насамперед варто назвати системи стратегічної інформації. Про необхідність використання інформаційних технологій в управлінні йдеться вже понад двадцять років, але прогрес у цій сфері поки що незначний.

Уперше питання щодо застосування засобів автоматизації в управлінні бібліотеками ставилося на початку 50-х рр. XX ст., на що вкрай негативно відреагувала бібліотечна спільнота. Але швидкий розвиток інформаційних технологій, автоматизація бібліотечного виробництва й орієнтація на диверсифікацію інформаційних продуктів і послуг залишала все менше часу на вирішення управлінських завдань. До певного часу ситуація, що склалася у провідних бібліотеках світу, компенсувалася завдяки самовдосконаленню організаційних структур бібліотек у межах упровадженної на початку XX ст. технології управління. Упродовж тривалого часу в їхньому менеджменті панував так званий "раціональний підхід", ознакою якого було прагнення до чіткої упорядкованості та регламентації діяльності бібліотек, розподілу організаторської та виконавчої діяльності. Цей підхід в управлінні бібліотекою викликав зміни у синтезі двох підходів — раціоналістичного та поведінкового, який базувався на використанні досягнень психології та соціології, що давало змогу зрозуміти реальну суть управління установою. Але можливості навіть ідеально організованої системи управління в рамках традиційної технології мали свої об'єктивні обмеження. Кризи управління у провідних бібліотеках світу не можна було уникнути без використання нової автоматизованої технології управління, що потребувало технологічних інвестицій до бібліотечного управління у вигляді сучасної обчислювальної техніки і засобів зв'язку.

Нині нововведення щодо напрямів автоматизації управління бібліотекою перебувають лише на початковому етапі свого розвитку, хоча й існують передумови для їхнього подальшого розроблення. У рамках загальної автоматизації бібліотечної діяльності на першому етапі вирішується проблема технічного та комп'ютерного забезпечення менеджерів усіх рівнів управління бібліотекою. Друга фаза характеризується проблемами ефективності програмного забезпечення сфери управління бібліотекою. Фахівці у сфері інформаційної діяльності засвідчують, що рівень сервісу, який міг би відповідати завданням управління автоматизованими бібліотечно-інформаційними системами (АБІС), дотепер не реалізований, хоча, на думку її проєктувальників, можливості щодо аналізу різних процесів (у тому числі й статистичного) закладаються до програмного забезпечення сучасних АБІС [8].

Міжнародний обмін інформаційними технологіями, продуктами і послугами, а також забезпечення необхідного рівня інформаційної безпеки при підключенні до міжнародних мереж призводять до зростання необхідності впровадження нововведень у напрямі застосування автоматизованих засобів аутентифікації персоналу та користувачів системи. Сучасні фахівці виділяють дві групи завдань, які можна вирішити за допомогою засобів аутентифікації: контроль за персоналом і користувачами системи. Вони також стверджують, що ступінь реалізації засобів контролю й управління доступом до інформаційних ресурсів бібліотечно-інформаційних систем у різних версіях спеціалізованого програмного забезпечення АБІС не можна вважати однозначним [1]. Але набутий досвід створення і практичного використання таких засобів уже існує, і поширення їхнього використання у перспективних системах навряд чи може викликати труднощі.

Нині відбуваються зміни у типовій структурі користувачів інформаційних систем: користувачами нового покоління стали керівники різних рівнів, які працюють з узагальненою інформацією якісного характеру про нинішній і прогнозований стан зовнішнього і внутрішнього середовища бібліотек. Цілеспрямоване створення систем інформаційно-аналітичного забезпечення їхніх керівників на базі вивчення потреб в інформації й ефективної системи її збирання — перспективне завдання, вирішення якого слід розпочинати вже зараз.

Проблема підготовки інформації для управлінців є частиною концепції управління інформаційними ресурсами, або інформаційного менеджменту, розроблення якої розпочато наприкінці 70-х рр. XX ст. Саме тоді предметом спеціального розгляду стало питання про необхідність управління потоками інформації на різних організаційних рівнях. Разом із кадровими, фінансовими і матеріальними ресурсами, що забезпечують ефективне функціонування бібліотеки як системи, за умов ринкових відносин до цієї тріади додається ще один вид ресурсів — інформаційний. Виділення інформації як найважливішого ресурсу функціонування й управління системними об'єктами зумовлювалося, насамперед, складністю управління ресурсною тріадою за соціально-економічних умов. У відповідь на цю потребу прийшло розуміння необхідності управління інформацією у будь-якому виробництві, оскільки якість управління інформаційними ресурсами та інформаційним виробництвом зумовлює ефективність використання й розвитку інших ресурсів установи [3]. Отже, на такому рівні управління інформацією стало розглядатися як управління інформаційним виробництвом будь-якої системи.

Інформаційний менеджмент у цьому контексті виступає як новий тип управління будь-якою організацією на основі інтеграції процесів створення і використання усіх видів інформації, що циркулює в управлінській системі та надходить до неї ззовні [6]. Нині вже чітко простежуються зміни від управління інформаційними ресурсами до управ-

ліній використання інформації за рівнями вирішуваних завдань, і до управління знаннями як новим видом ресурсів соціальної системи.

Таким чином, реалізація інноваційних підходів в управлінні діяльністю документно-комунікаційних структур найефективніша через механізми інтеграції. Призначення управлінського аспекту — зосередження уваги на реалізації системного підходу до інноваційних змін, формування умов досягнення сталого розвитку документно-комунікаційних систем суспільства.

Список використаної літератури

1. Воройский Ф. С. Аналитико-синтетическая обработка и переработка информации в автоматизированных системах НТИ: Основы организации и технологии : учеб. пособие / Ф. С. Воройский. — М. : ИПКИР, 1991. — 216 с.
2. Глушков В. М. Введение в АСУ / В. М. Глушков. — Киев : Техника, 1992. — 145 с.

3. Давыдова И. А. Управление информацией как предмет преподавания / И. А. Давыдова, В. А. Ильганаева // Науч. и техн. б-ки. — 2001. — № 10. — С. 48—61.
4. Дригайло В. Г. Основы управления библиотекой высшего учебного заведения / В. Г. Дригайло, Е. В. Башун, В. Н. Вольнец. — К. : Политехника, 2001. — 389 с.
5. Ильганаева В. О. Системні зв'язки у вирішенні питань розвитку бібліотечної освіти / В. О. Ильганаева // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — 2004. — Вип. 12—13. — С. 142—151.
6. Инфосфера: информационные структуры, системы и процессы в науке и обществе / Ю. М. Арский, Р. С. Гиляревский, И. С. Туров, А. И. Черный. — М. : ВИНТИ, 1996. — 489 с.
7. Організація діяльності бібліотек : навч. посіб. для студ. ф-тів "Бібліотекознавство та інформатика" / В. О. Ильганаева, М. С. Слободяник. — Харків : ХДАК, 1998. — 84 с.
8. Шрайберг Я. Л. Автоматизированные библиотечно-информационные системы России: состояние, выбор, внедрение, развитие / Я. Л. Шрайберг, Ф. С. Воройский. — М. : Либерея : ГПНТБ России, 1996. — 273 с.

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 141:168.5

Класифікація наук Платона (у парадигмі структурного цілого)

Олег Сербін,
молодий науковий співробітник НБУВ

Ідея. Говорячи про змістовне навантаження цього явища, потрібно, на нашу думку, передусім розуміти ідеологію, що несе в собі морфологічний склад тепер уже безпосередньо слова або радше коду. Розкриваючи вищеозначену ідеологію, варто наголосити про системність поглядів, а не про любівання певного напрямку сформульованих принципів. Ідею можна розуміти як вид, різновид або й рід.

Процес класифікування окреслює порядок та принципи формування видів знань у систему. Отже, класифікаційна система ідейно наповнена не тільки ідеологічною базою, а й компонентно. З іншого боку, можна спостерігати певний перелік знань певної галузі у відповідності з причиною. З причиною того, що саме робить систему системою та вносить інтелектуальний присмак класифікаційності. Але оскільки ідея є елементною одиницею узагальнюючого характеру, то причина такої ідеї, певно, полягає в тому, щоб, виразивши багатокомпонентність окремого виду, сформулювати таким чином класифікаційну систему.

Саме таким, на нашу думку, класифікаційним принципом, коли в основі класифікації базисно закладено ідею-вид, не за формою, а за суттю, характеризується діалектична система знань старогрецького філософа Платона. Потребу визначення елементів та окреслення принципів й структури класифікації наук Платона зумовлюється актуальність пропонованої публікації. Її об'єктом є класифікація наук

Платона як оригінальна складова систематизаційного цілого тих часів; предметом — дослідження історії виникнення, розвитку та аналіз класифікації наук Платона; метою — визначення впливу класифікацій наук Платона на еволюцію класифікаційної думки взагалі та розвиток систематизації зокрема.

Платон (427—347 до н. е.)¹ — старогрецький філософ-класик, автор та основоположник ідеалізму. Народився в заможній родині Арістона, нащадка останнього афінського царя Кодра. Тому Арістокл² з дитинства був інтелегентною та освіченою особистістю. Його входження в філософію знаменується зустріччю з Сократом³. Відповідно до античної легенди, в ніч напередодні зустрічі з Платоном Сократ бачив уві сні у себе на грудях лебедя, який високо злетів з дзвінким співом, і після знайомства з Платоном Сократ нібито вигукнув: "Ось мій лебідь!" [4]. Сучасники ж Платона порівнювали його з богом гармонії Аполоном, а в міфологічній системі античності птахом Аполлона був саме лебідь.

Відтоді Сократ стає основною дійовою особою в діалогах Платона. Саме Сократа Платон виставляє взірцем мудрості та "рупором" своєї філософії, своїх висновків. Фактично від того моменту і починається історія Платонівських творів, точкою відліку якої було життя філософа.

Саме у Сократа, в його вченні про знання, Платон відкорінно пізнає гносеологічний аспект терміна "ідея". Сократ же визначив знання як думку, що спрямована на видові риси предмета. Тому, на наше переконання, саме з цієї точки аспектного представлення названого терміна варто розглядати всю архітектуру Платонівського вчення та як наслідок класифікаційної схеми наук, що наведена нижче у тексті. Аналізуючи ж загалом етимологічний генезис

¹ За іншими даними — 428—348 рр. до н. е.

² Таке справжнє ім'я філософа. Платоном його називав вчитель з гімнастики за широкість його плечей. Існує також гіпотеза, що так його називали за великий, глибокий розум, що символічно виражався широколобістю, адже з грецької platos — широта, глибина (Прим. автора).

³ Сократ (старогр. Σωκράτης, бл. 469 до н. е., Афіни — 399 до н. е.) — старогрецький філософ, вчення якого знаменує поворот у філософії — від розгляду світу до розгляду людини [10].